

Bírálat

Gyarmati János

„Xántus János és a hazai néprajzi muzeológia kezdetei”

című akadémiai doktori értekezéséről

Bevezető gondolatok

Mielőtt Gyarmati János akadémiai doktori értekezésének bírálatára rátérnék, már itt, az első bekezdésben le kell szögezni azt, hogy a benyújtott értekezés mind formai, mind tartalmi szempontból kiváló, és megfelel mindazon szakmai-tudományos kívánalmaknak, amelyeket az MTA eljárásrendje az akadémiai doktori címmel kapcsolatban támaszt. A disszertáció szövege könnyen olvasható, gördülékeny, felépítése célratörő, tagolása logikus. Továbbá, az érvelés, a gondolatmenet rámutat azokra a fontos csomópontokra és kontextusokra, amelyek Xántus János életpályájának és a hazai néprajzi muzeológia kibontakozásának értelmezéséhez feltétlenül szükségesek.

Nagy szüksége van a hazai néprajztudománynak egy ilyen színvonalú és tartalmú tudománytörténeti műre, hiszen (és erre a bírálatban később még visszatérek) egyre nyilvánvalóbb módon a nemzetközi antropológia, néprajzkutatás, etnológia tudománytörténete több hangon szólal meg. Tudományszakunk alakulástörténete nem mondható el egyetlen szálon futó narratívára felfűzve. Másképpen fogalmazva nem egymást (időben eltolódva) követő paradigmák láncolataként ismerhető meg tudományágunk jelene és múltja, hanem sokkal inkább egyfajta tájképként, amelyben az egymás mellett létező etnográfiai iskolák kölcsönhatásai, kapcsolathálói és az azokat összekötő (vagy esetleg elválasztó) tudományos áramlatok sokfélesége határozza meg az összképet.

E tájkép megismeréséhez pedig elengedhetetlen az etnográfia egyik ismeretterületének, az etnológiai tudástermelés korai formáinak számbavétele. Az adatgazdag, egyéni életutakra összpontosító, ám a szélesebb kontextusokat feltáró leírások hatékonyan járulnak hozzá ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a néprajz helyi változatainak, iskoláinak feltárásához. Gyarmati János munkája e tekintetben – a disszertációban említett korábbi tudománytörténeti munkák ismeretében pedig különösen – jelentős előrelépést jelent a hazai néprajzi és muzeológiai tudománytörténet területén.

Bírálatom mindennek ismeretében nem a pontosítás, a kiegészítés igényével lép fel, hiszen a Gyarmati János benyújtotta már amúgy is igen terjedelmes kézirat nem nagyon viselné el további új elemzési szempontok felvételét. A bírálat célja sokkal inkább az, hogy rámutasson azokra a kutatási területekre, kérdésekre, amelyek vizsgálatának szükségességére a disszertáció felhívja a figyelmet. Megjegyzéseimet a disszertáció felépítésének figyelembevételével két fő kérdés köré csoportosítom. Az első csoportban azokat a szempontokat vizsgálom meg, amelyek megteremtik Xántus János életpályájának és tevékenységének kontextusát, értelmezési közegét, a másodikban pedig azokat, amelyek az életpálya és a kutatási eredmények közvetlen vizsgálatára vonatkoznak.

Forráskezelés

Mindezek előtt azonban fontosnak tartom azt, hogy kitérjek a disszertáció alapjául szolgáló források használatára és a forrásfeltárás kiterjedtségére. E tekintetben példaadó Gyarmati János munkája. Nemcsak a hazai publikált és levéltári forrásokat tekintette át, hanem kiterjesztette a forrásfeltárást minden olyan tudományos (és nem tudományos) intézmény archívumára is, ahol egyáltalán felmerült a Xántus életpályájához kapcsolódó dokumentumok jelenléte. A felsorolt intézmények között számos ausztriai és egyesült államokbeli is található.

E források felkutatását részben az a 2017 és 2020 között lezajlott OTKA pályázat tette lehetővé, amelynek eredményeképpen látott napvilágot Gyarmati János Xántusról írott monográfiája, és számos tudományos közleménye. A levéltári források használatának, kézbevitelének szükségességét, valamint a velük kapcsolatos mikrofilológiai kutatás értékét mi sem támasztja alá jobban mint az, hogy számos esetben a szerző megkérdőjelezhetett, vagy pontosíthatott olyan korábban elfogadott vagy homályban hagyott tudománytörténeti, életútbeli részleteket, amelyeket a korábbi kutatások tényként fogadtak el. Erre két példát szeretnék hozni:

1. Xántus életútjának egyik fontos, ám forrásokban nemigen bővelkedő időszaka a New Orleans-i tartózkodása volt. Ezzel kapcsolatban mást állítanak Xántus korabeli saját közlései, és amerikai életrajzírói. Ugyan a források szűkössége miatt nem lehet tiszta képet adni a gyűjtői pálya e korai szakaszáról, ám az az állásfoglalás, amit Karl von Scherzer régi útítársától Moritz Wagnertől feltár Gyarmati János kiválóan mutat rá arra, hogy sokszor nem várt helyeken bukkanhatnak fel értékes adatok Xántus életútjával kapcsolatban.

2. Hasonlóképpen bravúros annak a számos forrásnak az összevetése, amely Xántus újbudai tartózkodásnak és szerepvállalásának részleteit mutatja be. Ugyan ez a rész a kutatói, muzeológusi Xántusból keveset mond el, ám az emberből annál többet mutat meg – kiváló értelmezési háttérrel nyújtva a disszertáció további részei számára.

Kontextusteremtés, módszertan

A szerző azon törekvése, hogy a xántusi életmű lehetséges kontextusait feltárja azt eredményezi, hogy az olvasó bevezetést kap az európai etnológia, és azon belül is az etnológiai gyűjtemények létrejöttébe, illetve ezt követően a hazai etnológiai érdeklődés kibontakozásába. Ugyan a nemzetközi szakirodalomban teljes kötetek állnak rendelkezésünkre az előbbi témában (tehát a korai európai etnológiatörténet kérdéskörében), Gyarmati János tömör áttekintése mégsem felületes, aránytalan. Sőt, a szoros terjedelmi korlátokon belül (hiszen a disszertáció nem arra vállalkozik, hogy az európai etnológiai gondolkodás kibontakozását feltárja) még kifejezetten részletes is. Néhány olyan lehetőségre azonban érdemes lehet e doktori vita során felhívni a figyelmet, amelyek hozzájárulhatnak a hazai néprajzi muzeológia korai szakaszát érintő problémák megtárgyalásához.

Elsőként nem felesleges megemlíteni azt, hogy Európa és az Európán kívüli világok viszonya dinamikusán változott a disszertáció I. részében átfogott, megemlített közel 300 esztendő alatt. Tehát az a hierarchikus viszony, amely egyre jobban megszilárdult, és egyre jelentősebb hatalmi eltolódásokat hozott létre Európa és a világ többi része között a 19. századra, egy olyan történelmi termék, amely a kibontkozó gyarmati alávetés globális rendszerén keresztül, hatások és ellenhatások eredményeképpen született meg. Ennek következtében a 16. és a 17. században az európai utazók kapcsolatépítése valamint a jezsuita rend információs

hálózatának működése a legtöbb esetben még (legalábbis részben) inkább partneri viszonyokon alapult, mintsem vegytiszta hegemonián, alárendelésen. Ez különösen Ázsiára igaz, de egyes területeken még Afrikára is. Ezen túl az Európán kívülről származó tárgyak beszerzése a földrajzi felfedezéseket követően az óvilág esetében még igen gyakran cserén, kölcsönös ajándékozáson, és kereskedelmi kapcsolatokon alapult, mintsem egyenlőtlen hatalmi viszonyokon.

A hatalmi viszonyok térben és időben megmutatkozó változása jelentős mértékben meghatározta azt, hogy milyen lehetőségeik voltak az egyes európai (köztük a magyar) utazóknak a világ egyes pontjain, és miképp tekintettek az ott élőkre. Nem véletlen, hogy a disszertációban említett Reguly Antal hoz(hat)ott haza tárgyakat kutatóújáról, Vámbéry Ármin pedig nem. A fennálló hatalmi viszonyok, és az Európán kívüli közösségekről alkotott elképzelések dialektikus viszonya hatott arra is, hogy miképp viszonyították egymáshoz „primitív” esetleg „vad” népek kultúráit, tárgyait valamint az orientális mássághoz kapcsolható életvilágokat az egyes kutatók, utazók.

Egyetértek a szerző 26. oldalon megfogalmazott gondolatával: *„Mindet egybe vetve elmondható, hogy a Raritát-, Kunst- vagy Wunderkammerek azt a célt szolgálták, hogy egyfajta mikrokozmoszba gyűjtsék össze a nagyvilág, a makrokozmosz különféle érdekességeit és ritkaságait”*. Ehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy a mikrokozmosz és a makrokozmosz közötti kapcsolat mélyen át volt itatva hatalmi hierarchiákkal, amelyek egyúttal meghatározták azt is, hogy a helyi kulturális-társadalmi rendszereket miképp ismerték fel, és határozták meg az európai kutatók, utazók.

Másképpen fogalmazva a mikrokozmoszba átalakított makrokozmosz, és az abban megfigyelhető népek szigettengere nemcsak egyfajta panoptikumként szolgált, hanem a kutatói „Mi”-t, illetve az ahhoz kapcsolódó identitáskonstrukciókat is pozicionálta. Ez pedig együtt járt azzal a feltételezéssel, hogy létezik egy olyan saját (egyúttal hierarchikusan fölérendelt) nézőpont, ahonnan az európai kutató (és *csakis ő*) rátekinthet a világ kiterített térképére, és ahonnan megítélheti, elrendezheti az egyes kultúrákat, és azok tárgyi világát (vö. Launay, Robert 2018 *Savages, Romans, and Despots. Thinking about Others from Montaigne to Herder*).

Hatalmi viszonyok és szellemi áramlatok

Az európai hatalmi és az Európán túli koloniális viszonyok tárgyalása, habár számos helyen tetten érhető a disszertáció szövegében, néhány helyen véleményem szerint hangsúlytalan marad. Egyetértek a szerző azon megállapításával, hogy *„A 18. század utolsó negyedében ugyan történt néhány gyarmatosító próbálkozás, az osztrák gazdaság teljesítménye azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy távoli területeken tartós sikereket érjenek el.”* 111.o. Ám e helyütt talán érdemes lett volna megemlíteni az 1731-es Bécsi Egyezmény szerepét is, amely Mária Terézia trónra lépését éppen azáltal tette lehetővé, hogy a korábban sikeresen működő Oostendse Compagnie-ről lemondott a Habsburg ház. Hogy e lemondásnak mekkora volt a jelentősége? Elég annyit megjegyezni, hogy a társaság 1722 és 1731 között nagyságrendileg a Brit Keletindiai Társaságét megközelítő mennyiségű teát hozott be Európába. (Butel, Paul (1997). *Européens et espaces maritimes: vers 1690-vers 1790. Par cours universitaires*. Bordeaux: Bordeaux University Press). Tehát a gazdasági fejletlenség önmagában nem volt akadály a gyarmatosító törekvéseknek, hiszen Oroszország, amely az egyik legsikeresebb

gyarmatosító hatalom volt a 18. században, még az osztráknál is fejletlenebb ipari infrastruktúrával rendelkezett.

Nem bontakozik ki határozott formában a szövegben az a gondolat, hogy a „Másik” megismerése valójában nem egy ártatlan, pusztán érdeklődésből táplálkozó tudományos vállalkozás volt, hanem mind episztemikus mind módszertani értelemben szoros kapcsolatban állt a gyarmati alávetés globális törekvéseivel. E tekintetben a hollandiai etnológiai múzeumok, és a berlini múzeum fejlődését bemutató fejezet jelent kivételt. Ezekben a szerző érzékenyen és reflektált módon ad számot arról, hogy az etnológiai tárgygyűjtés és gyűjteményépítés törekvése miképpen állt szoros kölcsönhatásban a gyarmati viszonyokkal és lehetőségekkel.

A disszertáció részletesen mutatja be (32. oldaltól) a szentpétervári *Kunstkamera* gyűjteményének létrejöttét és a Szibéria etnológiai feltárását célzó expedíciók megszervezését. E fejezetben is, úgy vélem, nem lett volna haszontalan bemutatni azokat a terjeszkedésre, államépítésre és gyarmati alávetésre vonatkozó állami törekvéseket, amelyek a cári udvar számára indokoltá tették a költséges keleti expedíciókat. Különösen tanulságos lett volna két szempontból is Johann Gottlieb Messerschmidt igen korai, 1720-as expedíciójának bemutatása.

1. Messerschmidtnek megbízása szerint egy gyűjteményt valamint egy ahhoz tartozó beszámolót kellett létrehoznia. E kettős feladat elkerülhetetlenné tette azt, hogy már a terepen ellenőrizze és összevesse a gyűjteményét a leírásaival, és az utazóládáit katalogizálja. Az így elrendezett néprajzi és természetrajzi gyűjteményt Messerschmidt múzeumnak nevezte. Mondhatni, az egyik első (részben) néprajzi múzeum egy utazómúzeum volt, és a ládák elrendezését szabályozó iratok pedig az egyik néprajzi szempontból is értékelhető katalogizáló rendszerként működtek. Heesen, Anke te (2000). *Boxes in Nature. Studies in History and Philosophy of Science Part A* 31 (3):381-403. Werner Leffeldt (2023) *Daniel Gottlieb Messerschmidt 1685-1735. Der erste Erforscher Sibiriens. Versuch einer Annäherung an einen großen Wissenschaftler*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

2. A másik ok, ami miatt talán nem lett volna felesleges megemlíteni e kutatóutat az az, hogy Messerschmidt (a magyar kutatásra jelentős hatással lévő Strahlenberg mellett) volt az első terepi képviselője annak a Gottfried Wilhelm Leibniz által kijelölt kutatási programnak, amely hozzájárult a Völkerkunde létrejöttéhez. Ez pedig az az etnolingvisztikai, filológiai paradigma volt, amely az egyes népek kultúráját, múltját, egymáshoz tartozását és különbségeit nyelvi közelségük vagy távolságuk alapján ítélte meg. Ez a paradigma nemcsak a disszertációban megemlített korábbi jezsuita forrásokat kapcsolja össze a Völkerkunde formálódásához vezető szellemi áramlatokkal, (vö. Carhart, Michael C. 2019 *Leibniz Discovers Asia. Social Networking in the Republic of Letters*. Baltimore: Johns Hopkins University Press), hanem óriási hatással volt arra is, hogy a magyar tudományos közegben miért kerültek radikálisan eltérő elbírálás alá az újkirályi és az orientális expedíciók, és etnológiai ismeretek.

Emiatt talán az egyetlen apró hiányérzetem a remek bevezető, megalapozó fejezetek kapcsán (különösen a magyar etnológia kibontakozásának a disszertáció későbbi részében való bemutatására tekintettel) az, hogy a filológia és a nyelvészet szerepvállalása a Völkerkunde/etnológia kibontakozásában hangsúlytalan marad. (Ricken, Ulrich 1994 *Linguistics, Anthropology and Philosophy in the French Enlightenment: A Contribution to*

the History of the Relationship Between Language Theory and Ideology (History of Linguistic Thought Series) London: Routledge.)

Mindezekén túl egy további alkalmas szempont kínálkozik a hazai etnológiai muzeológiai kontextusainak kibontásához. Ezt a szempontot Sárkány Mihály bontotta ki az „*Etnográfia, etnológia és az antropológiai perspektíva – fogalmak egy tudomány születésekor*” című tanulmányában: „Az nem kétséges, hogy a néprajz 18. századi fogalmi megjelenési formái mögött a szakszerűsödő államigazgatás pontos ismeretek iránti igénye áll a sok népet felölelő birodalmakban és a gyarmatosítás célterületein.” Azt a körülményt tehát, hogy alapvető hasonlóságok, párhuzamosságok mutatkoznak a két európai *Vielvölkerreich*, vagyis Oroszország és az Osztrák Birodalom néprajzi, etnológiai ismeretbővülésének természetében, további szempontként lehetett volna hasznosítani a hazai tudományos és társadalmi közeg bemutatása kapcsán (Kappeler, Andreas 1993 *Rußland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Verfall*. München: C. H. Beck; Rauscher, Walter 2014 *Die fragile Grossmacht. Die Donaumonarchie und die Europäische Staatenwelt 1866–1914*. Frankfurt am main: Peter Lang)

Természet és társadalom, Völkerkunde és Volkskunde

Gyarmati János munkájának egyik nagy erénye az, ahogy a természettudományos törekvéseket mindvégig egységben szemléli a néprajztudományos ismeretek kibontakozásával. Ezt a munkamódszert nemcsak az indokolja, hogy a természetrajz/földrajz tudományos közegének függvényében formálódtak az etnológia korai formái, hanem az is, hogy a néprajzi muzeológia, a tárggyűjtés és számos etnológiai gyűjtemény a természettudományos gyűjtemények melléktermékeként jött létre. A disszertációban bemutatott tárggyűjtési háttér kiválóan mutat rá arra is, hogy a „primitív” tárgyak megjelenése Európában eleinte nem tudományos célokat szolgált: „Az ember, mint biológiai és társadalmi lény tanulmányozása mellett a 18. századi tudományos expedíciók eredményeképpen mind több „primitív” ember alkotta tárgy is Európába érkezett, még ha egyelőre nem is azzal a céllal, hogy rajtuk keresztül a kibocsátó társadalmakat vessék vizsgálat alá, hanem kuriózumként és hogy piacképes kereskedelmi áruként adjanak túl rajtuk” 29. o. A későbbi tárggyűjtések esetlegességét is adatgazdag módon veszi számba Gyarmati János, rámutatva arra, hogy milyen sokféle (tudományon kívüli) tényező hatott arra a folyamatra, amelyben az egyes Európába került tárgyak gyűjteményi darabokká váltak.

A disszertáció igen erős része az, amikor a szerző a hazai és a nemzetközi múzeumalapítási törekvések bemutatása során összeköti az intézményesülési folyamatokat azzal a szellemtörténeti háttérrel, amely (egyebek mellett) az etnológiai (Európán kívüli) gyűjteményeket elkülönítette a saját (vagy európai) gyűjteményektől. Itt számos kérdés fogalmazódik meg az olvasóban, hiszen a saját (vagy az európai antik) múlt és a földrajzilag távoli másik viszonya igen változatos formában jelent meg a kontinensen a disszertációban vizsgált időszakban.

A saját múlt és a népi kultúra összevetése a tengeren túli Másik-kal radikálisan eltérő alapon valósult meg a német, a francia vagy az orosz nyelvterületen. A gall és a germán múlt viszonya a kortárs értelmiségi identitáshoz mind a felvilágosodás korában, mind a későbbiekben jelentős mértékben befolyásolta azt, hogy a természeti népekhez képest miképp helyzeték el magukat és a kortárs saját kultúrát az egyes kutatói közösségek. (Reusch, Johann J. K. 2008. “Germans as Noble Savages and Castaways: Alter Egos and Alterity in German

Collective Consciousness during the Long Eighteenth Century”. *Eighteenth-Century Studies* 42: (1) 91–129.)

Míg francia nyelvű közegben a kortárs társadalmi intézményekkel való szembesítés szinte egyáltalán nem támaszkodott a gall múlt nemes erényeinek felmutatására (sokkal inkább az orientális vagy primitív másság kontrasztív bemutatására), addig német nyelvi közegben a germán hősi múltnak fontos kontrasztív szerepe volt. Magyar nyelvi közegben pedig igen gyakran a nemes keleti rokonok/ősök töltötték be (legalábbis részben) ezt a szerepet.

A fentiek tükrében inkább kérdésként fogalmaznám meg azt a gondolatot, hogy vajon a magyar kutatási közeg sajátos szemlélete, amely az Európán kívüli népekben nem csupán másokat látott és keresett, hanem azonosságokat is, milyen sajátosságokhoz vezetett a diszciplináris kibontakozás és az etnológiai gyűjtemények létrejötte kapcsán?

Ezt a kérdést a disszertáció több helyen érinti is, például Magyar László támogatásának elutasítása kapcsán: *„Az igényelt támogatás mértékén túl, az elutasításban nyilván az is szerepet játszott, hogy Regulyval ellentétben, a Magyar által vállalt feladat, noha ugyancsak a hazafiúi büszkeségre apellált, „csupán” az egyetemes tudomány számára kecsegtetett eredménnyel, és nem volt köze a hazai (tudományos) közvéleményt foglalkoztató kérdésekhez.” mivel nem magyar téma*” 67. o.

Röviden: a szélesebb kontextust megteremtő közel nyolcvan oldalnyi bevezető tudománytörténeti fejezetek jelentős mértékben hozzájárulnak az európai szellemtörténeti közegbe ágyazott korai magyar etnológiatörténetíráshoz. Mind szemléletében, mind anyagismeretében kiváló a disszertáció ezen része. A szűk keretek ugyan az eltérő ismeretháttérű olvasókban eltérő hiányérzeteket kelthetnek, de ennél jobb egységes szemléletű összefoglalása a kérdésnek magyar nyelven (ismereteim szerint) még nem született.

Xántus János életpályája

Mielőtt az életpályát leíró igen adatgazdag rész bemutatására rátérnék fontos kiemelni egy talán ritkán felmerülő szempontot is. Az antropológia számos ismeretterületén kiemelt jelentősége van a morális dilemmákkal való megküzdésnek. Alapvető jelentősége van a kutatás során annak a kérdésnek, hogy mit lehet leírni és miképp egy-egy emberről, egy-egy közösségről. Ugyan a tudománytörténeti irányultságú munkákban is egyre hangsúlyosabban jelenik meg ez a szemlélet, de ezt az ismeretterületet korántsem itatta át oly mértékben ez az érzékenység, mint például a kollaboratív kutatási módszereket.

Xántus János életútjának és tudományos tevékenységének kutatása – különös tekintettel a gazdag feltárt forrásanyagra – kiváló lehetőséget adott volna igen sok kutató számára ahhoz, hogy átkeretezze Xántus János tudományos emlékezetét. Tehát ahhoz, hogy leleplezze, vádló éllal a jelen módszertani igényeihez igazodó kritikával illesse a változatos nivójú életmű és tudományos tevékenység egyes részeit. Xántus életpályája, jelleme és kutatói hozzáállása termékeny talaja lehetett volna egy olyan kontrasztív tudománytörténeti összefoglalásnak, amelyben a tudománytörténész *„az eddig így tudtuk, de valójában az az igazság, hogy”* jellegű érvelés mentén valamiféle fordulat fő protagonistájává avatja önmagát a bemutatott történeti személy rovására.

Erről azonban ebben a szövegben szó sincsen. Gyarmati János kiváló arányérzéssel elkerüli a tudományos életmű elemzésének mindkét jelentős csapdáját. Egyrészt a központi személlyel való azonosulást, és annak kritikátlan felmagasztalását, másrészt a védekezni már nem képes múltbeli nagyság szobrának ledöntését. Ez a tisztességes visszafogottság igen nagy erénye egy olyan problematikus életmű feldolgozásának, mint amilyen Xántus Jánosé. A személyes távolságtartás, az ítéletmentes elemzés azonban nem rideg semmitmondássá válik a disszertációban, hanem sokkal inkább egy több szempontot is egyszerre szemlélő, mérlegelő megértő etnográfiaává.

A Xántus János életútját és tudományos teljesítményét bemutató fejezetek egymásutániséga olyan ívet rajzol fel, amelynek a zenitjén a Kelet-Ázsiai Expedíció áll. A Csokonyától Manzanillóig terjedő időszak leírása a tudományos, szervezői és gyűjtői készségek kialakulásának bemutatása által járul hozzá a kínai, japán, szingapúri, borneói és jávai (páratlanul sikeres és hatékony) tárggyűjtés jelentőségének értő elemzéséhez. Az az extenzív gyűjtői teljesítmény, amely a hazai etnológiai muzeológia alapjainak megvetéséhez jelentős mértékben hozzájárult, aligha túlbecsülhető része a kor etnológiai teljesítményeinek. Különösen kiemelkedik a borneói néprajzi gyűjtemény, amely korában mind méretét, mind egyediségét tekintve egyedülálló volt.

Xántus gondolata, amelyet Gyarmati János idéz, miszerint „...*hol szintén gyűjteni fogok, mi valódi gyönyört okoz nekem. Minden szép darab szerzésekor úgy érzem, mintha gazdagodnám*” 301.o. egy kicsit magára a disszertációra is igaz. Hasonlóan Xántus gyűjtéséhez, Gyarmati János forrásfeltárása, és elemzése nemcsak egy életmű kiválóan adatolt bemutatásával gazdagítja a meglévő szakirodalmat, hanem egy olyan módszerrel és szellemiséggel is hozzájárul a kortárs tudománytörténeti eszmecserékhez, amely számottevő előrelépést jelent a hazai néprajzkutatásban.

A Néprajzi Múzeum és a néprajzi tárggyűjtés kérdései

Xántus János, „a gyűjtés rabszolgája”, gyűjtőútjait lezárva a hazai etnológiai muzeológia, és intézményszervezés közegében tevékenykedett. A disszertáció ezen része ennek következtében Xántus tevékenységén túl elsősorban azokra a hazai tudományos és tudománypolitikai hálózatok feltárására összpontosít, amelyek meghatározó szerepet töltek be az intézményülési folyamatban. Rómer Flóris, Pulszky Ferenc és Eötvös József életútjának a disszertáció korábbi részében nyújtott foglalatok éppen ezért a VI. és a VII. fejezetben kap igazán nagy jelentőséget. Különösen tanulságos eleme e résznek Rómer Flóris kritikai írásának elemzése, és a Xántus tevékenységét érintő korabeli értékelések számbavétele.

Itt, a VI. fejezetben igyekszik választ adni a disszertáció fő kérdésére is Gyarmati János: „*Az e dolgozat alapját képező kutatás egyik fontos célja annak tisztázása volt, hogy az Eötvös által egyetlen szóban összefoglalt „népisme” gyűjtés mögött milyen szándékok húzódtak meg. Milyen gyűjtemény és/vagy múzeum létrehozása lebegett Eötvös és a magyar múzeumügyet akkoriban irányító szakemberek szeme előtt, és Xántus mennyiben felelt meg ezeknek a várakozásoknak?*” 319. o.

A disszertációban azonban nemcsak erre a kérdésre ad számszerű adatokon alapuló választ, hanem viszonyítási pontként az osztrák közgyűjtemények gyarapodását is a xántusi teljesítmény mellé helyezi Gyarmati János. Xántus János életpályájának utolsó évtizede éppen a hazai néprajzi élet intézményesülésének legaktívabb időszaka. A személyközi kapcsolatok

és az egymás mellett létező tudományos paradigmák jelentős hatást gyakoroltak arra is, hogy miképp alakult a korban a hazai néprajzi muzeológia helyzete. Talán egy kicsit részletesebb elemzése e döntő jelentőségű évtizednek hozzájárulhatott volna a xántusi életmű még alaposabb értelmezéséhez.

Az adatokban bővelkedő záró VII. és VIII. fejezet muzeológiai részeit bírálatom nem érinti, mivel azoknak értő elemzése egy muzeológust kívánna meg, azt azonban fontosnak tartom megemlíteni a disszertáció záró részeinek összegzése kapcsán, hogy egy átfogó, az életpálya egészére vonatkozóan következtetéseket levonó rész talán nem lett volna felesleges.

Végezetül

A disszertáció nemcsak jelentős mértékben járul hozzá eddigi ismereteinkhez, bővítve azt a képet, amelyet néprajzi életünk és muzeológiánk kibontakozásáról eddig alkottunk, hanem megszólalásában, szemléletében is jelentős alkotás. Nem csupán az alapján lehet megítélni egy-egy bölcsészettudományi értekezés értékét, hogy milyen adatok kerülnek bele, és az abban foglalt elemzési módszerek, milyen eredményekre vezetnek, hanem az alapján is, hogy milyen szerzői hozzáállást, és erkölcsi minőséget közvetít a szöveg – hiszen az antropológia, az etnológia végső soron az emberről szól. Éppen ezért egy-egy munka morális értéktartalma, amelyet ugyan nem lehet egy doktori eljárásban számosítható értékke alakítani, jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy miképp alakulnak a jövőbeni tudományos diskurzusok. A vitathatatlan tudományos érdemek mellett ezért is javaslom a bizottságnak a disszertáció elfogadását, és Gyarmati János számára az akadémiai doktori cím odaítélését.

Mészáros Csaba

2025. augusztus 13. Velence